

РЕЦЕНЗІЯ

в. о. завідувача кафедри земельного кадастру Національного університету біоресурсів і природокористування України, доктора економічних наук, доцента Наталії МЕДИНСЬКОЇ на дисертацію Олега ОЛЕКСІЄВЦЯ на тему: «Еколого-економічні засади диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка»

Актуальність теми дисертації. Формування нової глобальної архітекτονіки регулювання природоохоронної та природо-експлуатаційної діяльності вимагає зміни пріоритетів у освоєнні природно-ресурсного, зокрема лісоресурсного потенціалу. В Україні лісоресурсний потенціал виступає не лише запорукою екологічної стабільності ландшафтів та основним фактором нарощення асиміляційної місткості територій, але й вагомим чинником соціально-економічного піднесення, насамперед, сільських територій, котрі є основним ареалом концентрації лісової складової природного багатства. Залучення окремих складових лісоресурсного потенціалу у відтворювальний процес відбувається шляхом здійснення виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів, котрі забезпечують розширене відтворення лісів шляхом лісовідновлення та лісорозведення, а також здійснюють заготівлю деревини.

В умовах воєнного стану та поглиблення децентралізації влади роль постійних лісокористувачів у прискоренні темпів соціально-економічного піднесення, насамперед, багатолісних регіонів значно виросла, що потребує перегляду пріоритетів їх діяльності як у сфері нарощення потенціалу лісів, так і у сфері залучення деревної і недеревної сировини та корисних властивостей лісів у господарський обіг. Переорієнтація функціонування постійних лісокористувачів можлива за умови диверсифікації їх виробничо-господарської діяльності шляхом розширення номенклатури виробництва продукції, робіт та послуг лісового господарства, а також виходу на нові ринки та налагодження співпраці з додатковими контрагентами. Також доцільність диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів зумовлена необхідністю посилення впливу лісового господарства на рівень обороноздатності країни та енергетичної самодостатності окремих регіонів, виходячи з вимог воєнного часу та передового іноземного досвіду.

Більше того, високий рівень природоохоронної цінності лісових ландшафтів вимагає при проєктуванні пріоритетів диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів врахування комплексу екологічних амортизаторів, пов'язаних з покращенням киснепродукуючої, водорегулюючої та ґрунтозахисної функції лісів. У дисертації Олега Олексієвця розроблено еколого-економічні засади диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів з урахуванням викликів воєнного стану та вимог поглиблення інституціональних трансформацій у сфері лісового господарства, що свідчить про цінність дослідження для теорії та практики збалансованого, неперервного та невиснажливого ведення лісового господарства у різних природно-кліматичних зонах. Дисертація виконана в рамках тематики науково-дослідних робіт Національного університету біоресурсів і природокористування України, зокрема теми: «Розробити методичні основи та інформаційне забезпечення оцінювання екосистемних функцій лісів природно-заповідного фонду Полісся України» (номер державної реєстрації 0119U100908).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і пропозицій дисертації, їх достовірність та новизна. Отримані у дисертації нові наукові результати відзначаються високим рівнем обґрунтованості, оскільки отримані на основі застосування великого набору методів наукового пізнання, що дало можливість поглибити теоретико-методологічні засади здійснення диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів з урахуванням фундаментальних основ ведення лісового господарства та сучасних трендів комерціалізації екосистемних послуг лісів. Автор застосував комплексний підхід, що дало йому можливість повною мірою виокремити причини та передумови і обґрунтувати цілі диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів в умовах загострення ендегенних та екзогенних ризиків, зумовлених воєнними діями. На основі використання

абстрактно-логічного методу було визначено пріоритетні інституціональні форми диверсифікації виробничо-господарської діяльності лісогосподарських та деревообробних виробництв в умовах особливого періоду та інституціональних трансформацій. Обґрунтованість диференціації форм диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів підтверджується результатами застосування кластерного аналізу, що дало можливість провести кластеризацію постійних лісокористувачів багатолісного регіону за критеріями фіскальної, економічної та майнової віддачі лісових земель і тим самим врахувати об'єктивні та суб'єктивні передумови здійснення диверсифікаційних процесів у секторі лісових господарств.

З огляду на використання широкого розмаїття методів наукових досліджень у дисертації було обґрунтовано комплекс висновків та пропозицій, котрі відзначаються певною цінністю для підготовки нормативно-правових та регуляторних актів, що регламентують інституціональне середовище функціонування постійних лісокористувачів у нинішніх умовах воєнного стану та корпоратизації державних лісових господарств. Достовірність наукових положень, отриманих у дисертації, підтверджується результатами машинної обробки значного статистичного матеріалу та високим рівнем формалізації основних тенденцій розвитку лісового господарства України, а також критичним аналізом авторських підходів до вибору пріоритетів диверсифікації, які були сформульовані у попередні десятиліття.

Основними результатами дисертації, котрі відзначаються науковою новизною, є такі: класифікація інституціональних передумов диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів, яка виокремлює інституціональні передумови галузевого, децентралізаційного, загальноекономічного та воєнного характеру, що визначають набір інституціональних форм диверсифікації; теоретична платформа диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів в особливий період, яка базується на детермінації причин та передумов вибору екологічних, економічних і соціальних цілей, а також передбачає інституціоналізацію нових форм лісогосподарювання та урізноманітнення методів і способів господарського освоєння деревної та недеревної складових лісосировинного потенціалу; методичний інструментарій визначення рівня фінансово-економічної ефективності виробничо-господарської діяльності суб'єктів лісогосподарського підприємництва адміністративної області на основі групування постійних лісокористувачів, який передбачає кластеризацію постійних лісокористувачів за індикаторами фіскальної, економічної та майнової віддачі земель, що виступає передумовою для диференціації форм, методів та способів диверсифікації виробничо-господарської діяльності суб'єктів лісогосподарського підприємництва; систематизація пріоритетів диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів в контексті диверсифікації сільської економіки, яка охоплює комплекс взаємовпливів між суб'єктами господарського освоєння лісоресурсного потенціалу та суб'єктами сільськогосподарської і несільськогосподарської діяльності; концепт вибору напрямів диверсифікації виробничо-господарської діяльності філій ДП «Ліси України» з урахуванням вимог воєнного стану, який враховує комплекс інституціонально-цифрових передумов, що дасть змогу забезпечити результативну участь постійних лісокористувачів у заготівлі деревини для будівництва фортифікаційних споруд, будівництві інженерних оборонних споруд, нарощенні обсягів дров'яної деревини, виготовленні біопалива на основі утилізації лісосічних відходів, розбудові індустрії рекреаційного лісокористування, здійсненні природооблаштувальних робіт на порушених внаслідок військових дій лісових землях; інструментарій стратегування розвитку лісового господарства регіону, який передбачає розроблення набору стратегічних ініціатив на основі ув'язки основних цілей з пріоритетами диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів та джерел фінансового забезпечення реалізації лісогосподарських, лісоохоронних, рекреаційних та біоенергетичних проєктів.

Аналіз змісту дисертації. Дисертація Олега Олексієвця складається і анотації, вступу, трьох розділів, висновків (після кожного розділу та загальних висновків), списку використаних джерел та додатків.

Перший теоретичний розділ **«Теоретико-методологічні основи диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів на еколого-економічних засадах»** охоплює результати дослідження, котрі визначають основні види діяльності постійних лісокористувачів, якими виступають: лісівництво, лісове господарство (лісозаготівлі та діяльність, пов'язана з одержуванням продукції лісового господарства) та надання послуг у лісовому господарстві, виокремлюють передумови диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів, відслідковують взаємозв'язок диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів та диверсифікації сільської економіки у лісозабезпечених районах. Обґрунтовано, що передумовами диверсифікації галузевого характеру виступають: імплементація Спільної сільсько-господарської політики ЄС; приєднання до Європейського інституту лісу; укрупнення державних лісових господарств; заборона вивозу необробленої деревини; цифрова трансформація всіх фаз лісопродуктового ланцюга. Доведено, що передумовами диверсифікації децентралізаційного характеру є: завершення формування та укрупнення територіальних громад; укрупнення адміністративних районів; фіскальна децентралізація; схвалення законодавства про дерегуляцію земельних відносин. Обґрунтовано, що передумовами загальноекономічного характеру виступають: запуск ринку земель сільськогосподарського призначення; удосконалення законодавства про державно-приватне партнерство; реалізація державної програми «Велике будівництво»; державна політика енергоефективності. Встановлено, що основними інституціональними формами диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів виступають: інституціоналізація додаткових видів діяльності та розширення номенклатури продукції державних і комунальних лісових господарств; входження постійних лісокористувачів в асоціативні та кластерні об'єднання; створення державно-приватних партнерств на основі передачі прав тимчасового користування лісовими та лісогосподарськими активами; участь постійних лісокористувачів в міжнародних грантових проєктах, зокрема в програмах транскордонного співробітництва. Виявлено, що прискорення процесів диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів безпосередньо впливає на розширене відтворення потенціалу сільської економіки, зокрема на активізацію ділової активності, впровадження інноваційних технологій, організацію виробництва нових видів продукції та надання нових видів послуг, забезпечення конкуренції на місцевих базових ринках, інтеграцію лісогосподарського та сільськогосподарського виробництва.

Другий аналітичний розділ **«Аналіз та оцінка передумов диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів в Україні»** передбачав аналіз основних тенденцій ведення лісового господарства та переробки деревини на лісогосподарських підприємствах, зокрема аналіз основних показників ведення лісового господарства в Україні у 2005–2020 рр., динаміки видатків Зведеного бюджету України на Державне агентство лісових ресурсів України у 2011–2021 роках, динаміки використання власних коштів лісогосподарських підприємств Державного агентства лісових ресурсів України, спрямованих на ведення лісового господарства у 2013–2021 рр., регіонального розрізу величини податку на прибуток та дивідендів, сплачених господарствами найбільш лісозабезпечених регіонів України до Державного бюджету України у 2021 році. Проаналізовано основні фінансово-економічні показники та показники ведення лісового господарства в секторі лісових господарств Рівненської області у 2013–2021 рр., зокрема динаміку обсягу реалізації продукції, робіт та послуг лісового господарства, динаміку ціни знеособленого куб. м заготовленої деревини, динаміку сплати податків та зборів (обов'язкових платежів) до Зведеного бюджету України. Проведено узагальнюючу оцінку ефективності виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів в контексті її диверсифікації, яка базується на визначенні рівня фінансово-економічної ефективності виробничо-господарської діяльності суб'єктів лісогосподарського підприємництва Рівненської області на основі групування постійних лісокористувачів, яке передбачає кластеризацію постійних лісокористувачів за індикаторами фіскальної, економічної та майнової віддачі земель, що виступає передумовою для диференціації форм, методів та способів диверсифікації виробничо-господарської діяльності. На основі результатів

кластеризації постійних лісокористувачів Рівненської області було сформовано чотири кластери з відповідним конкурентним положенням: кластер 4 («ДП «Дубенський лісгосп», ДП «Клесівський лісгосп», ДП «Костопільський лісгосп», ДП «Сарненський лісгосп» та ДП «Соснівський лісгосп»), який має найкраще конкурентне положення і для нього є необхідною стратегія конгломератної диверсифікації; кластер 2 (ДП «Клеванський лісгосп», ДП «Млинівський лісгосп», ДП «Острозький лісгосп») (друга конкурентна позиція і для нього є доцільним поєднання конгломератної та горизонтальної диверсифікації; кластер 1 (третя конкурентна позиція) (ДП «Березнівський лісгосп», ДП «Володимерецький лісгосп», ДП «Висоцький лісгосп», ДП «Рівненський лісгосп»), який має отримати стратегію диверсифікаційних змін, яка поєднуватиме вертикальну та горизонтальну диверсифікацію; кластер 3 (четверта конкурентна позиція) (ДП «Дубровицький лісгосп», ДП «Зарічненський лісгосп», ДП «Осткінський лісгосп», ДП «Рокитнівський лісгосп», ДП «Рафалівський лісгосп», ДП СЛАП «Рокитнівське ДСЛГ»), для якого необхідно сформулювати пакет стратегічних ініціатив для реалізації пріоритетів вертикальної інтеграції.

Третій проєктний розділ **«Формування інституціонального середовища диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів на еколого-економічних засадах»** охоплює визначення екологічних (відновлення і поліпшення лісів, використання ресурсів спілої деревини; подолання прецедентів нерационального та марнотратного використання лісосічного фонду, заготівлі і вивезення деревини; усунення проявів пошкодження підросту в лісах; запобігання знищенню полежахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень; ефективніше використання сінокосів і пасовищних угідь на землях лісового фонду; запобігання засміченню лісів відходами; реінжиніринг лісоосушувальних каналів, дренажних систем і шляхів на землях лісгосподарського призначення), економічних (покращення породно-вікової структури лісоутворюючих порід; нарощення потенціалу недеревної сировини та мисливської фауни; введення додаткових потужностей у переробних цехах лісових господарств; розбудова мисливського господарства та об'єктів рекреаційної інфраструктури; розширене відтворення потенціалу малого та середнього деревообробного бізнесу; утилізація деревних відходів та виробництво паливних деревних продуктів) та соціальних (підвищення ефективності використання персоналу лісових господарств; покращення мотивації працівників лісових господарств щодо комплексного використання та економії лісосировини; зростання доходів домогосподарств територій концентрації лісоресурсних благ; підвищення рівня зайнятості та самозайнятості місцевого населення; зростання рівня соціальної відповідальності суб'єктів лісгосподарського, лісоохоронного та деревообробного бізнесу) цілей диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів. У цьому розділі обґрунтовано напрями диверсифікації філій ДП «Ліси України» з урахуванням вимог воєнного часу, які полягають у заготівлі деревини для будівництва фортифікаційних споруд, зокрема для обшивки траншей та окопів, безпосередній участі у будівництві інженерних оборонних споруд, нарощенні обсягів виробництва та постачання дров'яної деревини для потреб прифронтових та звільнених від окупації районів, організації збирання та перероблення лісосічних відходів, виготовленні біопалива на основі утилізації лісосічних відходів та відходів деревообробного виробництва, розбудові інфраструктури рекреаційного лісокористування, здійсненні природо-облаштувальних робіт на самозаліснених землях, лісорозведенні на деградованих, порушених та малопродуктивних землях. Встановлено, що пріоритети диверсифікації виробничо-господарської діяльності філій ДП «Ліси України» у повоєнний період передбачають: екологічний реінжиніринг лісових біогеоценозів, пошкоджених внаслідок воєнних дій; плантаційне вирощування енергетичних швидкорослих лісових та сільськогосподарських культур; максимізацію масштабів наближеного до природи та соціального лісівництва; комплексне освоєння потенціалу екосистемних послуг лісу; активізацію лісовідновлення та лісорозведення на основі використання інноваційних технологій; урізноманітнення методів поводження з деревними відходами та виробництва різноманітних видів твердого біологічного палива; реінжиніринг природно-заповідних територій; налагодження виробництва столярних виробів дерев'яних будівельних конструкцій. Сформовано базову схему вертикальної та горизонтальної диверсифікації лісгосподарської промислової групи

на основі нестатутного входження суб'єктів лісогосподарського підприємництва та розширення специфікації видів лісогосподарської та лісоохоронної діяльності. Розроблено Стратегію розвитку лісового господарства Рівненської області, яка передбачає підвищення еколого-економічної та соціальної ефективності використання лісоресурсного потенціалу на основі впровадження сучасних методів ведення лісового господарства, розширення площі лісових земель, оптимізації породно-вікової структури лісового фонду, підвищення рівня утилізації деревних відходів.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання. Теоретико-методологічні розробки автора, які пов'язані з розкриттям сутності та ідентифікацією основних передумов диверсифікації постійних лісокористувачів, доповнюють наявний науковий доробок вітчизняних вчених, який стосується теоретичного та інституційного обґрунтування умов здійснення диверсифікаційних процесів у сфері розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, і є внеском в теорію управління суб'єктами лісогосподарського підприємництва.

Сформований автором набір стратегічних пріоритетів розвитку галузі лісового господарства багатолісного регіону в частині переведення самозаліснених сільсько-господарських угідь у лісові землі, ефективнішого використання недеревної сировини, нарощення масштабів агролісомеліоративних заходів, рекреаційного лісокористування використовується в управлінській діяльності Державного підприємства «Коростишівське лісове господарство» (філія «Коростишівське лісове господарство» Державного спеціалізованого господарського підприємства «Ліси України»).

Розроблений у дисертації прикладний інструментарій стимулювання заліснення малопродуктивних сільськогосподарських угідь і створення полезахисних смуг, вирощування швидкорослих енергетичних лісових та сільськогосподарських культур, розбудови об'єктів рекреаційної інфраструктури та індустрії мисливського господарства, підвищення ефективності утилізації неліквідної деревини та виробництва деревних енергетичних продуктів використано Інститутом агроекології і природокористування НААН.

Методичні підходи до визначення рівня фінансово-економічної ефективності виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів на основі розрахунку індикаторів фіскальної, економічної та майнової віддачі лісових земель використовуються у діяльності філії «Макарівське лісове господарство» Державного спеціалізованого господарського підприємства «Ліси України».

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Теоретичні та прикладні результати дисертації опубліковано в 16 наукових працях, зокрема у 8 статтях у наукових фахових виданнях України, статті у науковому виданні іншої держави, статті в іншому виданні та 6 тезах наукових доповідей. Опубліковані результати повною мірою віддзеркалюють зміст дисертації та відображають наукову новизну, що свідчить про повноту викладення наукових положень, висновків та рекомендацій у наукових публікаціях у відповідності з нормативними вимогами.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертація є завершеною самостійно написаною кваліфікаційною науковою працею із достовірними та обґрунтованими новими для економічної науки результатами, які подано автором для публічного захисту. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела. У роботі відсутнє привласнення чужих ідей, результатів або слів без оформлення належного цитування. Отже, у дисертації Олега Олексієвця на тему: «Еколого-економічні засади диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів» відсутні порушення правил академічної доброчесності.

Питання для дискусійного обговорення та недоліки дисертації щодо її змісту та оформлення. У цілому позитивно оцінюючи наукове та практичне значення одержаних результатів дисертації, слід звернути увагу на деякі дискусійні положення і окремі недоліки, серед яких необхідно відмітити наступні:

1. Автор на с. 56 зазначає, що в спектрі інституціональних передумов диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів необхідно виокремити інституціональне середовище укладання угод державно-приватного (публічно-приватного) партнерства, яке розширює ареал їх діяльності як в частині організації додаткових видів діяльності, так і в частині залучення більшої кількості складових лісоресурсного потенціалу у відтворювальний процес. Виходячи з тих міркувань, що форми та моделі державно-приватного партнерства відзначаються широким діапазоном участі державних партнерів у реалізації проєктів розбудови інфраструктурних об'єктів та використання окремих складових природно-ресурсного потенціалу, варто було б уточнити перелік можливих форм партнерських відносин між постійними лісокористувачами та приватним бізнесом, які забезпечать диверсифікацію діяльності, пов'язаної із залученням лісосировини та корисних властивостей лісів у відтворювальний процес.

2. Виходячи із твердження автора про те, що просторовим базисом диверсифікації виробничо-господарської діяльності державних лісогосподарських підприємств Рівненської області є передача у постійне користування суб'єктам лісогосподарського підприємництва самозаліснених сільськогосподарських угідь, де процеси природної ренатуралізації мають незворотний характер та малопродуктивних сільськогосподарських угідь, де не забезпечується прийнятний рівень врожайності сільськогосподарських культур (с. 108), доцільно було б охарактеризувати ситуацію в окремих регіонах із переведенням самозаліснених сільськогосподарських угідь у категорію лісових земель, а також ситуацію з передачею малопродуктивних угідь у користування лісових господарств з метою заліснення цих угідь.

3. До переліку основних цілей Стратегії розвитку лісового господарства Рівненської області автор відносить застосування сучасних форм, методів та способів ведення лісового господарства, насамперед, наближеного до природи лісівництва та соціального лісівництва (с. 170). Пропозиції автора щодо диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів Рівненщини були б більш обґрунтованими за умови визначення умов масового впровадження у названому регіоні технологій наближеного до природи лісівництва та соціального лісівництва.

Водночас, приведені зауваження переважно мають дискусійний характер і не впливають на позитивну оцінку дисертації. Вони викликані інтересом до дослідження, новизною та актуальністю окреслених у дисертації питань, і свідчать про творчий характер роботи та спроби вирішення теоретично складних і практично значущих завдань, що мають суттєве значення для удосконалення регуляторного механізму лісогосподарювання.

Загальний висновок. Поглиблений аналіз результатів дисертації свідчить про самостійність і цілісність проведеного дослідження, його актуальність і високий науковий рівень, теоретичне й практичне значення для теорії та методології лісогосподарювання. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертації, достатньо повно викладені в опублікованих автором наукових публікаціях. У дисертації Олега Олексієвця відсутні порушення правил та вимог академічної доброчесності.

Дисертація на тему: «Еколого-економічні засади диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів» відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (із змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 283 від 03.04.2019 р. та № 502 від 19.05.2023 р.), наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової

спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (із змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 341 від 21.03.2022 р. та № 502 від 19.05.2023 р.), а її автор – Олег Олексієвець заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка».

Рецензент

**В. о. завідувача кафедри земельного кадастру
Національного університету біоресурсів
і природокористування України,
доктор економічних наук,
доцент**

Наталія МЕДИНСЬКА

